

A téglagyártás története Vas megyében II.

Kovács Ferenc

A szombathelyi agyagtelepülés

Szombathely *tégla- és agyagipara* az egész országban talán a legjelentősebb ipartörténeti emlékekkel rendelkezik a római kortól napjainkig. Két évezrede folyik a város agyaglelőhelyeinek kihasználása, téglá- és agyaggyártmányok égetése történelmi folyatólágossággal. A város fennállásának jelentősebb szakaszaiban mindig ez képezte egyik fontos iparágát. A város érdekelt területein kitűnően megfigyelhető lelőhelyek fokozatos kiaknázásában látható, hogy a történeti korok folyamán az üzemek elhelyezkedése fokozatosan távolodik a városközponttól. Különösen érdekes a téma az ókori időkben és a XVIII. század végén mutatkozó virágzás korában.

A rómaiak Sabariának nevezték a termékeny medence szélén alapított várost, mely rövidesen a provincia székhelye lett. Geológiai viszonyai jó minőségű agyaglelőhelyeket biztosítanak a város különböző részein. A minőségre jellemző a magas SiO₂- és alacsony mésztartalom. Nagy mennyiségű római emlék maradt fenn, nemcsak téglagyártmányok, hanem az agyagipar egyéb emlékei is. Nagyméretű középületek, utak, vízvezetékek őrzik városias jellegét, mely erősen itáliai formákat mutat. A nagy, monumentális középületek és előkelő lakóházak anyaga legtöbbször kő. A *tégla vegyes falazatokban* és alsóbbrendű épületek anyagaként szerepel.

A városnak ez a virágzása 441-ig tartott, amikor a népvándorlás áradata lepte el, a következő évben pedig nagy földrengés pusztította.

A falszerkezetekben tehát megállapítható a *falazótégla másodrangú szerepe*. Ezzel szemben a legváltozatosabb méretű és alakú egyéb téglá- és agyagipari termékeket állítottak elő a római Sabariában. Találhatók különböző méretű falazótéglák, melyek általában laposabbak a jelenkoriaknál, burkolólapok 30 x 30 x 6 cm vagy 30 x 45 x 6 cm méretben, 4 cm élhosszúságú hatszög és nyolcszög alaprajzú padlóburkoló téglamozzai-kok, melyeket habarcsba ágyazva raktak ki. Teljes épségben megmaradt sok szellőző- és fűtőberendezésű meglevegő-vezető 10 x 12 x 30 cm méretű, 25 mm falvastagságú darabja, keskeny oldalán levegőkiáramló nyílásokkal. Égetett agyag vízvezetési nyomócsöveik különböző átmérőjűek, csonkakúp alakúak, és karmanlyús csatlakozásuk is korszerű megoldás. Tetőcserepeik peremes, nagyobb méretű, 45 x 60 cm-es fedlapok, 25 mm vastagsággal, kétoldalt 50 mm-es peremmel. Gyártottak párkánytéglat, csatornafedlapokat, sík fedlapokat, burkolólapokat és még sokfajta más tárgyat, melyek a rendelkezésre álló emlékek szerint *azonos agyagból* készültek.

Feltűnő a fennmaradt emlékek kiváló minősége. Kopogtatásra kifogástalan csengő hangjuk van, színük, szilárdságuk, súlyuk teljesen kielégíti a jelenkor legmagasabb műszaki igényeit is.

Nyersanyaguk feltétlenül gondos előkészítés után került felhasználásra. Az egyszerű fazekasmunkák, melyekből nagy mennyiség maradt fenn, ugyanazt a nyersanyagot mutatják, mint az épületszerkezeti gyártmányok. Ez jellegénél fogva az agyag gondos iszapolását, tisztítását és megmunkálását bizonyítja. *A római korban az agyagipar még nem vált szét használati tárgyak és építőanyagok előállítására, vagyis fazekas- és téglásszakmákra. Ezt bizonyítja, hogy a fellelt fazekasműhelyek maradványai mind agyaglelőhelyeken voltak.* A feltárások szerint ezek a figlinák (kemencék) a római város falain kívül, tehát az agyagbányászat helyszínén feküdtek.

A két szakma korabeli egységét bizonyítja az is, hogy az épületszerkezeti durvakerámiai gyártmányokon ugyanúgy szerepel a készítő jegye, a tulajdonos neve, mint a fazekakon és egyéb használati tárgyakon.

A régészeti kutatások két sabariai római téglagyártó nevét is meg tudták állapítani, Lucius Junus Savariensis és Cais Marcus Romanus személyében.

A római kori téglagyártás emlékei az egész város területén fellelhetők. A római falazótégla általában vegyes falazatokban maradt fenn, melyeket többnyire jellegzetes IV. századi késő római technikával készítettek.

Tekintettel arra, hogy a város későbbi történeti fejlődése során rétegesen telepedett rá a római városmagra, a falmaradványokon is mindenütt különböző korszakok nyomai keverednek. Az esőnek, szélnek, mechanikai hatásoknak legjobban kitett falfelületeket ugyanis a későbbi századokban téglával javították ki, továbbá a középső és újkorban a nagy számban fellelhető római kori romok kő- és téglanyagát használták fel bontás útján az új épületekhez.

Innen adódik, hogy sok épületben ma is a legkülönbözőbb korok téglagyártmánya lelhető fel, továbbá hogy a XIX. század közepéig túlnyomórészt vegyes falazatok épültek, noha a város közvetlen közelében kőlelőhely nincs.

A helyi agyag minősége alkalmas mindazon termékek előállítására, amelyek fennmaradtak, és ezek anyaga erős hasonlóságot mutat a későbbi korok anyagával (ókeresztény falmaradványok, Szent Márton-templom, középkori várfalak stb.). Ez a tény és az akkori idők közlekedési viszonyai kizárják azt a feltevést, hogy a nyersanyagot idegenből szállították volna. A rómaiak kezdték el kiaknázni az azóta már tradicionálissá lett *három agyaglelő területet*, melyre a későbbi korok téglagyártói is települ-

tek. Az első lelőhely a *rohonci úttól nyugatra* fekvő terület, mely a római kori úton a városból könnyen megközelíthető volt. A második lelőhely a Poetovióba vezető római út (ma Körmendí út) mentén, a *Perint-patak jobb partján* elterülő városrész. A harmadik lelőhely a *Perint-patak bal partján* párhuzamosan elnyúló terület. A régészeti kutatások mindhárom lelőhelyen felfedték a római kori égetők és fazekaskemencék nyomait.

Téglagyártási módszerük lényegesen fejlettebb volt a későbbi évszázadokénál. A kiválóan homogenizált agyag megfelelő előkészítő folyamaton ment át. Módszerük kézi fejtéses, kézi szállítós bányaművelés volt. Egyszerű fejtőszerszámaikkal az aprítást is elvégezték.

Az agyag-előkészítés döntő mozzanata az iszapolás volt, melyhez kézi és járgányos keverést is alkalmaztak. Hozzájárult továbbá az agyag megmunkálásához a lábbal végzett taposás. Ezt a gyártási műveletet a rómaiak olyan tökélyre emelték, hogy fazekasgyártmányokat is lehetett készíteni annak ellenére, hogy a mai felfogás szerint a helybeli agyag ilyen célra alkalmatlan.

A formázás kézi vetéssel történt, mellyel a téglaiüzem tulajdonosának a nevét a gyártmányokra szignálták. Ezenkívül a vetőmunkás a saját jelét, pl. macskaláb, kecskepata, ujjlenyomat stb. is elhelyezte darabszámlálás céljából a nyers téglán. A tetőcserepeken még díszítőjelzéseket is alkalmaztak. Az egyszerűbb árut a mai tábori kemencéhez hasonlóan égették fatüzeléssel, ezzel szemben a különlegesebb gyártmányokat többnyire földbe süllyesztett, falazott fazekaskemencében égették. Eszerint a csőárukat, használati tárgyakat és a különleges téglagyártmányokat ugyanazon kemencékben kellett előállítaniuk.

A téglagyártással külön begyakorolt rabszolgák foglalkoztak, és állandó jelleggel üzték ezt az ipart. A későbbi korszakokban a téglagyártás – időszaki szükségletek szerint – alkalmi munkává süllyedt le, amikor a jobbágyok a város vagy falu főurai, vagy egyházi ura részére a szükségletet fedezték.¹

Sabaria az V. században a népvándorlás pusztításának, majd a földrengésnek esik áldozatul. A városiasodás majdnem másfél évezredig nem következik be újra, és így számottevő téglaiiparra sincs szükség.

A késői középkorban kisebb vár alakult ki a római város helyén, melynek építési anyagaként főképpen a római korok maradványainak bontási anyagát használják fel. Az ebben a korban égetett téglák primitívek, kevés is maradt fenn belőlük, előállításuk és technikájuk nyomába sem érhet a fejlett római téglaiiparnak. A középkorban is a volt római agyaglelőhelyeken folyt tovább a bányaművelés.

Az újkor elején sok háborúskodás színhelyévé lesz a város. Gyakran gazdát cserél, míg 1554-ben visszakerül a győri püspökség tulajdonába. Ettől az időtől kezdve fokozatosan fejlődésnek indul a városka, mert a törökveszély következtében egyes családok az itteni intézmények falai közé menekülnek. 1578-ban a városból megyeszékhely lesz. E révén adódnak építkezések, sőt a

várat is korszerűsítik. Ezáltal a XVII. század végén már jelentős vár volt, melynek téglái ma is láthatók; téglafal övezte az egész várost is, melyhez már nagyobb mennyiségű téglá égetése vált szükségessé.

A XVIII. század második felében a fellendülés gyorsabb iramot vesz. 1779-re megépül a monumentális vármegyeháza. Létesítéséhez kb. 85 ezer db téglára volt szükség, melyet a *városi tégláégetőben* állítottak elő. Ennek a korszaknak a téglái többnyire a bécsi mértékrendszer szerinti nagyságúak (1 láb = 33 cm). 1777-ben Mária Terézia püspökséget alapít a városban, s ezzel nagyarányú építkezések indulnak meg, melyek lendületbe hozzák a téglaiipart is. Az 1777 és 1794 között felépült középületek és lakóházak összes téglaszükséglete jóval felülmúlja a 10 milliót. Ennek legyártására a Perint bal partján lévő *püspöki tégláégető* nem rendelkezett elegendő kapacitással, és így Szily püspök a városi tégláégető termelését is igénybe vette. A városi tégláégető a rohonci úttól nyugatra, a Kenderesi-földeken feküdt. A püspöki téglávető a gyártmányait *ES* jelzéssel (Episcopatus Saviariensis) jelölte meg. Kisebb jelentőségű téglagyártás folyt továbbá ebben az időben a Perint nyugati oldalán, a *Plébániamajor* mellett. A tégláégető munkások nagyjából a püspökség jobbágyai voltak, akiknek szakmai irányítását az építkezés főpallérjai, a helybeli származású Müller és később a bécsi Anreith végezték.

A XIX. század első felében a nagy közéleti építkezések nyomába a fejlődő polgárság lakóépítkezései léptek. Ezekben az évtizedekben már több kisméretű tégláégető dolgozik a városban, többnyire magántulajdonban, általában építőiparosok üzemeltetik őket. Helyük jellegzetesen az évezredek óta kialakult tradicionális agyaglelőhelyeken fekszik. Az égetők tábori kemencék.

A XIX. század utolsó három évtizedében rohamos fejlődés köszöntött Szombathelyre. A város kedvező fekvésénél fogva fontos vasúti forgalmi gócponttá fejlődik, és kereskedelme az Ausztria és Magyarország közötti nagymérvű forgalom révén megnövekszik. A téglaiipart az ipari forradalom ekkor éri el. Az ugrásszerű fejlődést az alábbi körülmények hozták létre:

- a szükséglet a rohamos városiasodás során jelentősen megnövekedett, melyet ki kellett elégíteni;
- a vasúti közlekedés megnövekedett kiágazásával a gyártmányok távolabbi szállítása gazdaságos lett (különleges gyártmányok, cserép stb.);
- a körkemencék révén a tüzeléstechnika forradalmi változáson megy át, lehetővé válik a széntüzelés, mely olcsóbb és tömegesebb gyártást tesz lehetővé;
- a gőzgépek széles körű elterjedésével a téglagyártás gépesíthetővé válik, megindul a téglaiipari gépek gyártása és az üzemekben való alkalmazása.

Ez a folyamat jelentős változást és következményeket teremt. A téglagyárak fejlesztése kifizetőddé válik, mivel a kereslet állandóan növekszik, és a nyugat-magyarországi téglagyárak hatalmas piacra találnak mind belöldön, mind a szomszédos Ausztriában.

Az állandó és idénytéglamunkások rétege ebben a korban alakul ki véglegesen. Az első szakmunkások északolaszországi idénymunkások voltak, akik tavasztól őszi családjukkal együtt munkát vállaltak. Nyomukban nemsokára, az 1870-es években megindult a helybéli munkaerők szélesebb körű bekapcsolódása, míg az égetőmesterek, gépészek nagyrészt a szomszédos vidékekről bevándorolt letelepülőkből álltak. A téglásszakma nem volt képesítéshez kötve, és mindenkor idénymunkának számított.

Meg kell állapítani, hogy a XIX. század végétől az első világháborúig terjedő évtizedekben, az általános gazdasági fellendülés ellenére, a téglaiipar az építőiparral együtt nagymértékben ki volt szolgáltatva a gazdasági élet általános alakulásának. A konjunktúrák és gazdasági válságok hullámzásának következményeit ez a két iparág érezte meg a legjobban a jellege miatt. (Pl. Pohl Gusztáv, a Pohl-féle téglagyár egykori tulajdonosa is a nagy gazdasági világválság miatt kényszerült gyára eladására a 20-as években.) Így a termékek mennyisége és az árak alakulása állandóan nagy ingadozásnak volt kitéve, és kihatásai az egész működési területen érezhetők voltak. Ebből következett, hogy nagyobb mérvű beruházások ritkán adódtak, és a berendezés, a gépesítés, valamint az üzemmenet a legtöbb helyen primitív, az egész gyártási folyamat extenzív volt.

Szombathelyen a *Brenner-féle* téglagyárban építették fel az első kezdetlegesebb körkemencét. (Brenner Johannes – aki apja foglalkozását folytatta, Németújvárról telepedett át először Szentgotthárdra, majd Szombathelyre – építőmester volt. Az akkori gyakorlat szerint az építőmesteri címet az építőipari szakmák legjelentősebb képviselői viselhették, akik a kivitelezésen kívül tervezéssel is foglalkoztak. Vállalkozói tevékenységéhez hozzátartozott a téglagyár működtetése is.)

A *Matics-féle* téglagyár 1876-tól biztosította a város téglaszükségletét.

A *Wälder-féle* téglagyár 1894-ben létesült. A gyár tulajdonosa és fia építkezési vállalkozó volt, e tevékenységüket volt hivatva kiszorgálni a gyár.

A *Hübner-féle*, majd *Hübner és Pohl*, végül az *Első Szombathelyi Gőztéglagyár* nevet viselő téglagyárat 1851-ben alapították. 1895-ben kettős aknakemencét építettek, de ezt néhány év múlva szintén körkemencére építették át. Az újfajta kemence hatalmas mennyiségi fellendülést tett lehetővé a gazdaságos hőkihasználással, melyhez *szalagos téglaprések* bevezetése járult.

A gépesítés nem minden gyárban történt egy időben. Az Első Szombathelyi Gőztéglagyár a századforduló idejére már gépesítve dolgozik. Az 1947-ben készült leltár szerint jelentős gépparkkal rendelkezett, így pl. villanymotorokkal, földfelvonóval, sántácsás felvonóval, Ganz-, Pohl-, Willy-féle présekkel, golyósmalommal, téglá- és cserépaautomatákkal, szivattyúkkal és a gépeket kiszorgáló szerszámokkal.

A többi gyár, főként az 1905-ben alapított *Hungária*, az 1906-ban alapított *Geist-féle* és a *Viktória* fokozatosan, illetve részlegesen tért át a gépi munkára.

Az újfajta kemencékhez gyárkémény építése vált mindennütt szükségessé, melyeknek ekkori magassága általában 30 méter körül volt. A körkemencék tüzelőanyagát általában az *ajkai szénbányákból* vásárolták. A fejlettebb előkészítés, a forradalmasított tüzeléstechnika, valamint a gépi munka révén a gyártás egyöntetűbb, gazdaságosabb lett, mint korábban.

Tóth János 42 évet dolgozott különféle téglagyárakban, az alábbi elbeszélés hűen tükrözi a téglakészítés ősi, hagyományos technológiáját:

„*Szombathelyen gőztéglagyárban kezdtem, ebben a gyárban német pénz feküdt, a múlt kommün sem tudta elvenni a tulajdonosaitól. ... Mikor már jobban bírtam, kemencéhez kerültem, aztán kitétek a 'Platz'-ra, itt kézzel vetettük a téglát. A munka nem úgy ment, mint mostanában, hogy a vonat behordja a nyersanyagot, a gépek formára vágják, szárítják, aztán a kemencében kiég, az ember éppcsak segít a gépnek. Mi a nyári téglát még télen kezdtük el, december-januárban kiforgattuk a partból a földet, kiregáloztuk, és mindenki felhordta magának talicskával. Ha télen kifagyott az agyag, jobb lett a téglá. Tavasszal, mikor már megszikkadt annyira a föld, hogy elbírtá az embert, háromszor átvágtuk kapával, meglocsoltuk vízzel, és közben jól meg is tapostuk. Mikor úgy fellazult, hogy a lábam bokáig belement, hagytam állni, aztán összehajtottam egy kupacba, falapáttal lesimítottam, és még kétszer átvágtam sarlóval vékony csikokra, ahogy az asszonyok a tésztát szelik, ekkor már kijött a legkisebb fadarab meg fű is belőle, fel lehetett hordani az asztalra, ahol a téglá valójában készül. Fent az asztalon a feleségem lehomokozta a formát, hogy majd könnyebben kijöjjön belőle a téglá, belenyomta az agyagot, a csapófával leszedte a felesleget, és kiborította száradni. Mikor a nyers téglá megszáradt, a gyerekek felállagották. A szárítószinben vették át tőlünk a téglát.*

A téglások vándoroltak, ha valakinek egy fillérel többet ígértek, már képes volt elmenni egy új helyre... Csak azért maradtam meg egy helyen, mert a gazdánk, Erdődy Pali gróf, jól tartotta az embert.

A technológia csak az államosítás után kezdett megváltozni, a téglavető forma nyugdíjba került.”²

1927-ben Szombathelyen működő téglagyárak:

- Első Szombathelyi Gőztéglagyár (igazgató: Pohl Gusztáv),
- Geist Lajos és Fiai (Vezetője: Geist Lipót),
- Hungária Téglagyár Társulat (Bíró Zoltán – a későbbi téglakartell vezetője),
- Mayer Jakab téglagyára,
- Müller Ede és Weiss Oszkár téglagyára,
- Özv. Wälder Alajosné örökösei téglagyára.³

Az 1904-ben Szombathelyről készített térkép jól mutatja a századforduló építkezési szükségletét kielégítő számos téglagyár elhelyezkedését.

A gyártmányok ebben az időben már változatosak, és a vasbetontechnika terjedése révén a falazótéglán és a cserépen kívül megjelenik az üreges fődémtégla, a vá-

laszfallop és az ikersejttégla, sőt időközben samott-téglákat is égettek.

A háború után még három téglagyár működött Szombathelyen, majd fokozatosan felszámolásra kerültek. Az utolsó a 80-as évek végén szűnt meg. Az agyagbányák helyén ma egyrészt szabadidőközpont, tó vagy szeméttároló hely van, illetve más iparágak telepedtek a helyükre. Már csak nyomokban lehet felfedezni egy-egy még álló épületet.

Kőszegi agyagtelepülés

Kőszeg keleti határában a sopron-lövői országút mellett feltárt agyagtelepülés az osztrák határ közelében fekvő, kiváló durvakéremi nyersanyagot szolgáltató agyagelőfordulások közé tartozik.

A településnek fedőrétege nincs, és az agyagrétegek egyaránt agyagásványokban dús, finom szerkezetű, mészegény vagy kalcium-karbonátot nem tartalmazó agyagokból állnak. Vas megye többi agyaglelőhelyéhez képest az agyag magas vas-oxid-tartalma teszi különösen értékessé.

A kőszegi agyagtelepülés a tégl- és cserépipar valamennyi termékének előállítására megfelelő alapanyagot nyújt.

A kőszegi téglagyártás kezdetei

A XIII. században a lakóházak fából, vályogból épültek bizonyosan itt is, mint Európa-szerte. A tetőket nád, zsindegy fedhette; ez magyarázza meg a sorozatos tűzvészeket, melyek során órák alatt lakóépületek százai, templomok, középületek égtek le.

1837-ben városi rendelettel elrendelték, hogy a szalmatető házakat három éven belül cseréppel fedjék le. Mindez arra utal, hogy a városban elkezdődhetett a tömegesebb mennyiséget is kielégítő téglagyártás.

A század végén telepedett le hat téglavető család a mai lövői út melletti agyagtelepre, és megteremtette a későbbi 1. számú téglagyár alapját.⁴

A gyár neve története során többször változott:

- Kőszegi Gőzmalom Czeke József és Társa (1946-ig),
- Kőszegi Cserép- és Téglagyár,
- KDT. Téglaiipari Vállalat Kőszegi Téglagyár,
- Wienerberger Téglaiipari Rt. (1990-től).

Valamikor az 1920-as évek táján alapította a gyárat Czeke Gusztáv. Kis üzem volt. Mivel a tulajdonos egy textilipari gyárban is érdekelt volt, így a téglagyár fejlesztésére nem fordított sok gondot. Ebben az időben a termelés 500 ezer darab nagyméretű kézi téglából állt.

1930-ban a tulajdonos textiliparban akkumulálódott tőkét beruházta a téglagyárba. Ekkor lett gőzgép, tégl- és cserépprés, köradagoló, színek épültek, kézi levágóasztal készült a tégl- és cseréppréshez.

Ebben az időben a termelés 2 millió darab kisméretű téglából és 1 millió darab hódfarkú cserépből állt. Mindemellett párhuzamosan folytatódott a kézi vetésű téglakészítés is. A tulajdo-

nos áthidalta az idénymunka jellegéből fakadó feszültséget, télen a textiliparban oldotta meg a téglamunkások foglalkoztatását. A gépjavitást is a textilüzemben végezték el.

1941-ben leégett a gyár. A felújítás során, 1942-ben felépítették a jelenlegi kemencét 22 kamrával, új préházatot gépekkel és simahenger beállításával. A meghajtás továbbra is a gőzgép volt. 1942-ben gépi automatát szereltek be a préshez. A bányában az agyag kitermelését kézzel végezték, és a szállítás lóvontatású csillékben folyt. Telente az agyagot előre kitermelték.

A gyártulajdonos a 30-as években belépett az ún. téglakartellba, mely Szombathelyen működött, és első sorban a dunántúli gyárakat tömörítette. Ezzel a piaci egyeduralmat kívánták biztosítani maguknak.

1944-ben a gyár termelése leállt, a gyárból a németek által irányított deportálótábor lett. A gyárba csak a kemencemunkások mehettek be, amíg égett a kemence.

1946-ban újra megindult a termelés a gyárban, először csak kézi vetéssel. A kemence begyújtásához szemet nem kaptak, csak mozdonypernyével kezdhették meg az égetést. A gépi termelés végül 1947-ben indult be újra, a prés energiaszükségletét továbbra is gőzgépek biztosították. A gyár első sorban Ausztriába termelt cserepet, a kiszállítás a még működő vasútvonalon történt. 1948-ban, az utolsó cserépszállítmány vagonjában a tulajdonos is elhagyta Kőszeget, Ausztriába menekült.

Érdekes korrajzot készített – a gyár vezetése által 1985-ben meghirdetett pályázatra – a téglagyár volt gépésze.

1948-tól szövetkezetként, majd a Vas Megyei Téglagyárak Egyesülése egyik vállalatként működött. Az ötvenes években a gőzmeghajtásról áttértek a villamosításra. Keller-színek épültek a szárítás megkönnyítésére. A szállítás továbbra is kézikocsikkal, illetve lóvontatással történt. A munkáslétszám 1950-56 között 90-100 fő volt.

Korabeli képek a szabadban történő nyers téglák szárításáról

A szénpor feljuttatása a körkemence tetejére

Az ötvenes években bagerrel bővítették a gyárat, megnagyobbították a kemencét, új cseréprést állítottak be, megszűnt a kézikocsizás és a lövontatás. A hatvanas években létszámhiánnyal küzdött a gyár, ezért több munkafázist korszerűsíteni kellett.

1973-tól 1985-ig nagyobb beruházás történt, ami az országos kisméretű téglagyártás programjában szerepelt. (Az országban tíz hasonló gyárat kezdtek el építeni.) Új gyártócsarnok épült. Az előkészítő gépsorok is megújultak. A kézi leszedést és kulis szállítást egy automata vágóberendezés, a szabad szárítást pedig az ún. műszárító-csatornáaszárító váltotta fel.

A régi Hoffmann-körkemence helyett – ahová még talicskával tölték be a kiszárított téglát égetésre – egy levágott végű körkemence épült, és már targoncával hordták be a kiégetlen téglát. Ekkor még az égetés szénporral történt.

A korábban gyártott tömör téгла termelése megszűnt. Helyette a kisméretű, lyukas, kettősméretű és magasított téglák gyártása kezdődött el. Kísérletek folytak a Rába-téglák, különféle válaszfalak gyártásával is, de a folyamatos termelés nem valósult meg.

1986-ban a sűrűn meghibásodó orosz PVA-prés helyett olasz gyártmányú Biorgoni prést helyeztek üzembe. A gyár létszáma ekkor 55-56 fő, az éves termelés 10 millió darab kisméretű téгла volt. 1988-ban a földgáz bevezetésével megszűnt a kemence szénbekeveréssel való fűtése is. Ekkor kezdődött meg a burkolótéгла kísérleti gyártása. A jó minőség elérése érdekében egy kb. 500 m²-es agyagtároló szint építettek fel az agyag pihentetésére.

A Közép-dunántúli Téglaiipari Tröszt a '90-es évek első negyedében megszűnt. Voltak gyárak, amelyek azonnal felszámolásra kerültek, mások lassan „elhaltak”, és olyanok is voltak, amelyeknek sikerült a privatizáció során eredményes befektetőkkel újjászületniük.

A gyár 1990-tól az osztrák *Hungária Wienerberger Téglaiipari Rt.* tulajdonába került, amely osztrák-magyar érdekelt-ségű. Egy újabb termék bevezetése miatt 1990 telén kb. 100 millió Ft nagyságrendű beruházást hajtott végre a téglagyárban. A fő profil az áthidalógerendához szükséges *papucstéгла* lett, amit Ausztriába exportáltak. A gerendaüzem 1991-ben készült el. Az új termék iránti egyre növekvő kereslet miatt újabb bővítésre lett szükség. Ennek során üzembe állítottak egy modern szárító- és égetőkemencét és a hozzá szükséges berendezéseket. A termelés mennyisége a duplájára emelke-

dett. 1997-ben 20 millió darab téglát termeltek. A téгла- és gerendagyár dolgozói létszáma ekkor kb. 65 fő. Jelentős arányú a gépesítés, kézi munka csak néhány – géppel eddig ki nem váltható – területen maradt meg, mint a selejtválogatás, az adagolóba beszorult puha agyag kivétele.⁵

A kőszegi téglagyártás napjaiban

A gyár vezetője, Tóth József a következők szerint vázolta fel a jelenleg alkalmazott technológiai folyamatot.

Jellemző a nagy tömeg mozgatása és a jelentős energiaigény. Az agyagbánya a gyártól 300 méterre található, melyben a kitermelést a gyár megbízásából egy idegen cég végzi. A bányából az agyagot egy agyagnyeső gép hozza be, rakja 8 méter magas, 30 méter széles és 70 méter hosszú depóba. Innét hosszabb pihentetés után a homokkal együtt a szekrényes adagolón, rostélyokon, törőhengereken, szűrőkeverőn keresztül kerül a présbe. 12 bar nyomás hatására préselődik ki a présfejből a formázott téгла. Darabolás után kocsikra rakva kerül a szárítóba. A szárítás 40–70 °C-on, 90% páratartalom felett történik. 58 óra száradási idő után jön az égetés. Az égetőkemencében fokozatos hőmérséklet-emelkedés mellett 880 °C-on – közel 40 óra alatt – égetik ki naponta a mintegy 120 tonnányi agyagból a téglát. Ez kisméretű téglában számolva 60 ezer darabot jelent.

Hatékony az energia felhasználása. A folyamatot számítógép vezérli. A szárítás, az égetési folyamat évek múlva is visszakereshető. A berendezés csak felügyeletet igényel.

Elmondás alapján szereztem tudomást arról, hogy Kőszegen működött egy ún. 2. számú téglagyár is ott, ahol ma a Kőszegi Városgondnokság telephelye található, s ahol egy emlékművet is felállítottak.

A csipkerekeli „egyszemélyes” téglagyár

A Vas megyei téglagyártás történetének bemutatásából nem hiányozhat Fi József „egyszemélyes” téglagyára sem.

Fi József ma is élő nyolcvanéves *felesége elbeszéléséből* ismertük meg a téglásmester családjának történetét és a kézi vetésű téгла készítésének fázisait.

A téglásmester 1937-ben települt át Nagyvázsonyból Csipkerekre. Szülei, sőt nagyszülei mesterségét vitte tovább. Nagyszülei Ausztriából kerültek Magyarországra, ahol kezdetben uradalomról uradalomra vándoroltak téglát készíteni. A téгла égetése ekkor, a gyakori helyváltoztatás miatt, ideiglenes kemencékben történt, ami nem volt más, mint egy ún. köpönyegtéglával kibélelt agyaggödör. Ezekben igazán jó minőségű téglát nem lehetett égetni, az égetés elégtelen volta miatt.

Fi József egyedül, gép nélkül gyártott téglát 1993-ig, 81 éves koráig. A munkát kora tavasztól az őszi eső beálltáig végezte.

Annak idején igen gondosan választotta ki a telephelyet, itt ugyanis folyamatosan azonos minőségű agyagot bányászhatott. Erre az agyagos partoldalra szerveződött

a munkafolyamatok sora: az előkészítő, a formázó terület, a szárítóbarakkok és az észak-dél tájolású kemence. Mindent ő épített, a méretek, a távolságok az egyszemélyes munkát szolgálták.

A fölnedvesített és átforgatott agyagot faformába csapta, majd egyenes, homokos szárító területre vetette bőrkemény állapotig, teljes száradásig – kb. 2-3 napig – a szárítóbarakkokban építette fel. A megszáradt téglákat folyamatosan a kemencébe hordta, és igen nagy pontossággal építette a sorokat egymásra. Ez a munka az, ahol a legtöbb tapasztalatra volt szüksége.

A huzatnyílások kiképzése, a téglasoroknak a kemence falától való távolsága, a szénporral kevert téglák váltakozó sora mind az egyenletes minőségű kiégetést eredményezte. Az égetőkemence 25 m²-es terében 13 ezer darab téglát tudott egy alkalommal kiégetni. Fával (tölgyfával és akáccal) két oldalról tüzelve 16-18 óra alatt érte el a kiégetéshez szükséges 950-1000 °C hőmérsékletet.

Az égetés idejét a természettel szoros kapcsolatban élő ember tapasztalatával választotta meg, hiszen egy közbejött eső tönkretelthette 5-6 heti munkáját.

Tavasztól ősziig 4-6-szor égetett a kemencében. A kemencét a szakirodalom *mezei kemence* néven ismeri. A fűtőcsatornák és az oldalfalak szilárd anyagból készül-

Fi József

tek, de fölöttük nem volt a kemencének boltozata. Az alapja 10 x 5 méteres, a magassága 6 méter volt. A kemence tetejét a berakás után a mester úgy sározta le, hogy a téglasoroknak megfelelően szellőzőlyukakat hagyott.

A mezei kemence

Az égetés után a következőképpen válogatta tégláit: a kemence közepéből kikerült jobb minőségű téglá volt az ún. kéménytégla, a kemence oldalfala mellől kikerült téglá pedig a falazótégla. Ennek oka a hőmérséklet-eloszlásban keresendő, mivel a kemence közepén magasabb hőfokot tudott tartani, mint a kemence szélein.

Fi József talán az ország legutolsó ősi módszerekkel dolgozó téglakészítője volt. Mindent tudott, amit egy ember az élete folyamán a földről és a tűzről megtudhatott, tapasztalhatott. Ahogy sokszor hangoztatta: „Kővé változtatom a sarat.” „Fi” jelű tégláiból sok csipkerekű és környékbeli ház épült fel.

Fi József téglamester 1998-ban meghalt. Vele egy szakma ősi módja is kihalt, a családban már nem folytatja senki sem a téglakészítést. Nem merül azonban feledésbe az „egyszemélyes” téglagyár; a nyolcvanas években több riport is készült e témáról, és az unokák generációja is ápolja, őrzi a mester munkájának emlékét.

Jegyzetek

1. *Brenner Vilmos*: A szombathelyi téglagyártás ipartörténeti áttekintése. Építőanyag, 1955. 2. sz.
2. *Moldova György*: Az Őrség panasza. Magvető Kiadó, Bp., 1974. 178. old.
3. Szombathely 1877–1927. Szombathely, 1927.
4. *Lelkes István*: Kőszeg. Bp., 1960. 33-37. old.
5. *Kálmán Zoltán*: Naponta 120 tonna agyagból gyártanak téglát. In: Kőszeg és vidéke, 1997. május.